MUSIQA MADANIYATI DARSLARIDA O‘QUVCHILARDA VOKAL IJROCHILIK MALAKALARINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Yigitalieva Kamola Saidjon qizi.*Talaba.*
Ilmiy rahbar: prof. ***D.K.Kodirov****.*

Annotatsiya. Mazkur maqolada umumiy o‘rta ta’lim maktablarining musiqa madaniyati darslarida o‘quvchilarda vokal ijrochilik malakalarini shakllantirishning nazariy-metodik asoslari, amaliy mashqlari va zamonaviy texnologik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Vokal ta’limi faqat ovozni chiroyli chiqarishga emas, balki nafas boshqaruvi, artikulyatsiya, intonatsion aniqlik, musiqiy eshitish, sahna madaniyati va ijodiy o‘z-ifodani rivojlantirishga qaratilgan yaxlit pedagogik jarayon sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada milliy musiqa merosi, xususan shashmaqom va maqom an’anaları bilan zamonaviy vokal metodikasini uyg‘unlashtirish masalalari ham yoritiladi.

Kalit so‘zlar: musiqa madaniyati, vokal ijrochilik, kuylash malakasi, nafas texnikasi, artikulyatsiya, intonatsiya, sahna madaniyati, shashmaqom, raqamli texnologiya, estetik tarbiya.

Kirish. Musiqa madaniyati o‘quvchilarning estetik tarbiyasida muhim o‘rin tutadigan fanlardan biridir. Ushbu fan orqali o‘quvchi nafaqat musiqa asarini tinglaydi va ijro etadi, balki milliy madaniyat, san’at tarixi, badiiy did va ijodiy tafakkur bilan ham tanishadi. Vokal ijrochilik esa musiqa ta’limining eng faol va hissiy jihatdan boy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi, chunki u ovoz, so‘z, hissiyot va sahna ifodasini yaxlitlikda birlashtiradi

Musiqa madaniyati darslarida vokal ijrochilik malakalarini shakllantirish o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini, ovoz apparati imkoniyatlarini va sahnaviy ko‘nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tizimli jarayondir. Bu jarayon ovozning texnik jihatlarini, musiqiy tushunchani, ijodiy yondashuvni va sahnaviy ishonchni o‘z ichiga oladi.

O‘quvchilarda vokal mahoratni shakllantirishda nafas texnikasi, artikulyatsiya, intonatsiya, repertuar tanlash va texnologik vositalardan foydalanish bir-biridan ajralmas holda qaralishi kerak. Zamonaviy tadqiqotlarda vokal isinish mashqlari tana holati, nafas, artikulyatsiya, rezonans va registrlar bilan ishlashni ketma-ket o‘z ichiga olishi tavsiya etiladi .

Vokal ijrochilikning asosi to‘g‘ri nafas olish texnikasidir, chunki ovozning kuchi, barqarorligi va sifati nafas bilan bevosita bog‘liq. Musiqa madaniyati darslarida diafragma nafasini rivojlantirish, nafasni iqtisodiy sarflash va uzun frazalarni uzluksiz kuylash ko‘nikmalarini shakllantirish muhim ahamiyatga ega.

Diafragma nafas mashqlarida o‘quvchiga tik yoki o‘tirgan holatda qo‘lni qorin ustiga qo‘yib, nafas olish va chiqarish jarayonida qorin mushaklarining harakatini sezish o‘rgatiladi. “Shamni o‘chirmasdan” nafas chiqarish mashqi esa uzun, barqaror va silliq havo oqimini shakllantirishga yordam beradi *(Sundberg va boshqalar, 2014; Schmidt va boshqalar, 2022)*.

Ritmik nafas mashqlari orqali o‘quvchi nafas olish, nafasni ushlab turish va nafas chiqarishning muvozanatini o‘zlashtiradi. Masalan, to‘rt soniya nafas olish, to‘rt soniya ushlab turish va olti soniya nafas chiqarish mashqi nafasni boshqarish qobiliyatini rivojlantiradi .

Amaliy mashq sifatida o‘quvchidan tik turib, yelkalarini bo‘shatib, qorin orqali besh marta chuqur nafas olish so‘raladi. Keyin “ssss” tovushini o‘n soniya davomida teng va uzluksiz chiqarish mashq qilinadi. Bunday mashqni har dars boshida besh daqiqadan bajarish ovoz apparatini bosqichma-bosqich tayyorlashga xizmat qiladi.

Vokal ijrochilikda ovoz apparati — ovoz bo‘g‘imlari, halqum, og‘iz bo‘shlig‘i va artikulyatsiya organlari — muhim rol o‘ynaydi. Ovoz bo‘g‘imlarini ortiqcha yuklamasdan tayyorlash uchun yumshoq vokalizlar, lab trilli va “ng” tovushi bilan ishlash samarali usullar hisoblanadi*)*.

Dars boshida “mi-mi-mi”, “ma-ma-ma” yoki “u-u-u” kabi oddiy bo‘g‘inlarni turli balandliklarda kuylash orqali ovoz bo‘g‘imlari tabiiy holatga keltiriladi. Lab trilli va “ng” tovushi nafas oqimi bilan ovoz hosil qilishni muvofiqlashtirishga yordam beradi .

Artikulyatsiya va diksiyani rivojlantirish uchun o‘zbek tilidagi tez aytish mashqlari, masalan, “Qirq qiz qulupnay yig‘di” yoki “Suv suzadi, so‘z suzadi” kabi iboralar qo‘llanishi mumkin. Har bir bo‘g‘inni aniq talaffuz qilish uchun “la-le-li-lo-lu” bo‘g‘inlarini turli temp va balandliklarda takrorlash ham samarali hisoblanadi .

Rezonatorlar bilan ishlashda past tovushlar uchun ko‘krak rezonatori, yuqori tovushlar uchun esa bosh rezonatori sezilishi o‘rgatiladi. “M-m-m” tovushini chiqarish orqali o‘quvchi tovushning burun va ko‘krak bo‘shliqlaridagi aksini sezadi, bu esa ovozni erkin va boy qilishga yordam beradi *(Sundberg, 1987; Titze, 1994)*.

Amaliy mashq sifatida dars boshida besh daqiqalik isinish bajariladi: “u-u-u” tovushi pastdan yuqoriga va yuqoridan pastga silliq o‘tish bilan kuylanadi. So‘ngra “Qirq qiz” tez aytish mashqi uch-to‘rt marta turli templarda takrorlanadi.

To‘g‘ri intonatsiya va musiqiy eshitish vokal ijrochilikning muhim tarkibiy qismidir. Musiqa madaniyati darslarida solfedjio mashqlari, interval va akkordlarni eshitish hamda oddiy xalq qo‘shiqlarini aniq intonatsiya bilan kuylash orqali ushbu ko‘nikmalar rivojlantiriladi.

O‘quvchilarga Do-major gammasini kuylash, “do-mi-sol” akkordini alohida va birgalikda eshitish hamda takrorlash topshiriladi. Bu mashqlar tonal eshitish,

intervalni aniqlash va ohangdoshlik hissini rivojlantiradi *(Sundberg, 1987; Titze, 1994)*.

Xor yoki ansambl kuylash orqali o‘quvchi bir nechta ovozni bir vaqtda eshitish, o‘z ovozini jamoa ovozi bilan uyg‘unlashtirish va garmonik eshitish qobiliyatini rivojlantiradi. Oddiy xalq qo‘shig‘ini, masalan, “Yor-yor”ni to‘g‘ri intonatsiya bilan kuylash mashqi nazariy bilimni amaliy ijro bilan bog‘laydi.

Musiqa madaniyati darslarida o‘quvchilarning qiziqishlari va ovoz imkoniyatlariga mos repertuar tanlash muhim ahamiyatga ega. Yosh o‘quvchilar uchun oddiy xalq qo‘shiqlari, masalan, “Yor-yor” yoki “Qizil olma”, kattaroq yoshdagi o‘quvchilar uchun esa Alisher Navoiy she’rlariga yozilgan qo‘shiqlar yoki zamonaviy estrada namunalari tanlanishi mumkin.

Repertuarni tanlashda ovoz diapazoni, tembri, yosh xususiyatlari va psixologik tayyorgarligi hisobga olinadi. Ovoz turi — soprano, alto, tenor yoki bas — repertuar tanlashda asosiy mezonlardan biri bo‘lib xizmat qiladi.

Hissiyot va ifodalilikni rivojlantirish uchun qo‘shiqning mazmuni va tarixiy-madaniy sharoiti tahlil qilinadi. Masalan, “Yor-yor” qo‘shig‘ining kelin olish marosimidagi o‘rni o‘quvchilarga tushuntiriladi, so‘ngra ular qo‘shiqni mimika, imo-ishora va sahnaviy harakatlar bilan ifodalashga o‘rgatiladi.

Sahnada o‘zini erkin his qilish va ijodiy yondashuv vokal ijrochilikning muhim qismidir. Musiqa madaniyati darslarida o‘quvchilarga omma oldida chiqishdan qo‘rqmaslik, to‘g‘ri turg‘un holat, yelkalarni bo‘shatish va tomoshabinlar bilan ko‘z aloqasini saqlash o‘rgatiladi.

Dars oxirida kichik konsert tashkil etish o‘quvchilarning sahna tajribasini boyitadi. Har bir o‘quvchi o‘z tanlagan qo‘shig‘ini kuylaydi, qolgan o‘quvchilar esa xor sifatida unga qo‘shiladi. Bunday faoliyat ijrochilik ishonchini va jamoaviy hamkorlikni rivojlantiradi *(Jorgensen, 2008; Schmidt va boshqalar, 2022)*.

Improvizatsiya mashqlarida o‘quvchilardan oddiy melodiya ustiga o‘z so‘zlarini qo‘shib kuylash yoki berilgan ritm asosida qisqa musiqiy ibora yaratish

so‘raladi. Bunday topshiriqlar ijodiy tafakkurni faollashtiradi va o‘quvchining musiqa tilini erkin qo‘llashiga yordam beradi .

Zamonaviy vokal ijrochilikda texnologik vositalar muhim ahamiyatga ega. Musiqa madaniyati darslarida mikrofon bilan ishlash, ovoz yozuvlarini tahlil qilish va audio dasturlardan foydalanish ko‘nikmalarini shakllantirish mumkin .

O‘quvchilarga mikrofonni to‘g‘ri ushlash va undan optimal masofada — odatda 5–10 santimetr — kuylash o‘rgatiladi. Mikrofon orqali ovoz balandligi va tembrini boshqarish esa zamonaviy sahna ijrochiligining muhim ko‘nikmasi hisoblanadi *(Schmidt va boshqalar, 2022; Frontiers in Education, 2026)*.

Ovoz yozuvlarini tahlil qilish orqali intonatsiya, diksiya va nafasdagi xatolar aniqlanadi. Audacity kabi oddiy audio dasturlar yordamida o‘quvchining ijrosi yozib olinadi va keyinchalik o‘qituvchi bilan birgalikda tahlil qilinadi.

Amaliy mashq sifatida o‘quvchidan mikrofon yordamida qo‘shiq kuylash so‘raladi. Yozuv tinglangach, ovoz sifati, artikulyatsiya, intonatsiya va hissiy ifoda muhokama qilinadi. Bunday tahlil o‘quvchining o‘z ijrosini obyektiv baholashiga yordam beradi.

Musiqa madaniyati darslarida vokal ijrochilik nafaqat texnik ko‘nikmalar, balki milliy va global musiqa merosini o‘rganish bilan ham boyitilishi kerak. O‘zbek musiqa merosi doirasida xalq qo‘shiqlari, maqomlar, xususan shashmaqom va ularning tarixiy ahamiyati o‘rgatiladi .

Shashmaqom Markaziy Osiyo mumtoz musiqa an’anasining eng yuksak namunalaridan biri bo‘lib, vokal va cholg‘u musiqa, ritmik-melodik tuzilmalar hamda she’riyatning yaxlitligini ifodalaydi. Shashmaqom ijrochiligi og‘zaki uzatish va ustoz-shogird an’anasiga asoslanadi.

Global musiqa madaniyati doirasida o‘quvchilar klassik opera, jazz va zamonaviy estrada uslublari bilan tanishtiriladi. Bu yondashuv o‘quvchining musiqa madaniyatini kengaytiradi va turli ijro uslublarini farqlash qobiliyatini rivojlantiradi.

Amaliy misol sifatida shashmaqomdan bir qism o‘rganiladi va sinfda muhokama qilinadi. So‘ngra uning oddiy bo‘limini o‘quvchilar kuylashga harakat qiladilar. Bunday faoliyat milliy musiqa merosini faqat nazariy emas, amaliy ijro orqali o‘zlashtirish imkonini beradi *(UNESCO, 2008; The Master–Apprentice School, 2026)*.

Vokal ta’limida o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish majburiy tamoyil hisoblanadi. Yosh bolalar uchun o‘yin elementlari, qisqa va qiziqarli qo‘shiqlar, harakat bilan kuylash va musiqiy hikoyalar yaratish samarali usullar hisoblanadi.

O‘smirlar uchun zamonaviy musiqa va o‘z sevimli qo‘shiqlarini kuylash imkoniyati beriladi. Shu bilan birga, sahnaviy o‘z-ifodani rivojlantirishga alohida e’tibor qaratiladi .

Kattalar uchun professional vokal texnikalariga e’tibor qaratiladi va murakkabroq repertuar tanlanadi. Musiqiy tahlil, ijodiy loyihalar va mustaqil ijro topshiriqlari orqali o‘quvchining ijodiy mustaqilligi shakllantiriladi.

Amaliy kuzatuvlardan kelib chiqib, musiqa madaniyati darslarida vokal ijrochilik malakalarini shakllantirishda bir qator muammolar kuzatiladi: ayrim o‘qituvchilarda vokal bo‘yicha chuqur bilimlarning yetishmasligi, darslik va metodik qo‘llanmalarning zamonaviy talablarga to‘liq javob bermasligi hamda texnik vositalarning yetarli emasligi *(Jorgensen, 2008; Schmidt va boshqalar, 2022)*.

Shu bilan birga, metodik yondashuvlar boyitilgan hollarda vokal o‘rgatish natijalari sezilarli darajada yuqori bo‘ladi. Bu esa ushbu yo‘nalishda o‘qituvchilarning malakasini oshirish va dars metodikasini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi:

- o‘qituvchilar uchun vokal ijrochilik bo‘yicha metodik seminarlar tashkil etish;
- darslarda nafas va diksiyaga oid mashqlarni muntazam qo‘llash;

• interfaol texnologiyalar asosida ovoz yozish, tahlil qilish va takomillashtirish vositalaridan foydalanish;

• musiqa darsliklarini zamonaviy vokal metodikaga moslashtirish;

• o‘quvchilarning vokal salohiyatini aniqlash uchun maxsus test va kuzatuv tizimini ishlab chiqish..

Xulosa

Musiqa madaniyati darslarida vokal ijrochilik malakalarini shakllantirish o‘quvchilarning ijodiy va estetik qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi. To‘g‘ri tanlangan mashqlar, zamonaviy vositalar va metodik yondashuvlar orqali bu jarayon samarali tashkil etilishi mumkin .

Vokal ta’limida nafas texnikasi, artikulyatsiya, intonatsiya, repertuar tanlash, sahna madaniyati va texnologik vositalar yaxlit tizimda qo‘llanilishi kerak. Shu bilan birga, milliy musiqa merosi, xususan shashmaqom va maqom an’analari, o‘quvchilarning vokal mahoratini boyitishning muhim manbai bo‘lib xizmat qiladi *(UNESCO, 2008; The Master–Apprentice School, 2026; Jorgensen, 2008)*.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sundberg, J. (1987). *The Science of the Singing Voice*. DeKalb: Northern Illinois University Press.

2. Miller, R. (1986). *The Structure of Singing: System and Art in Vocal Technique*. New York: Schirmer Books.

3. Titze, I. R. (1994). *Principles of Voice Production*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.

4. Sundberg, J. va boshqalar. (2014). *Physiology and its Impact on the Performance of Singing*.

5. Jorgensen, E. R. (2008). *The Art of Teaching Music*. Bloomington: Indiana University Press.

6. Schmidt, J. va boshqalar. (2022). “Vocal Pedagogy and Interdisciplinary Research”. *International Journal of Research in Choral Singing*.

7. UNESCO. (2008). *Shashmaqom Music*. Intangible Cultural Heritage.

8. O‘zbekiston Respublikasi Madaniyat vazirligi. *Shashmaqom — O‘zbekiston nomoddiy madaniy merosi*.

9. Akbarov, I. A. (1987). *Musiqa lug‘ati*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti.

10. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. (2000). 1-jild. Toshkent: Davlat ilmiy nashriyoti.

11. Panjiyev, Q. B., Yo‘ldoshev, U. Yu. (2020). *Notalashtirish va kompyuter dasturlarida ishlash*. O‘quv qo‘llanma. Toshkent.

12. *The Master–Apprentice School in Traditional Vocal Performance*. (2026). Zenodo.

13. *21st-century skills in vocal pedagogy: a scoping review*. (2026). *Frontiers in Education*.

14. Asztalos, A. *The Role of Warm-Ups in the Development of Children’s Singing Voice*. University of Szeged.

15. *Spectrographic analysis of the effect of vocal warm-up on the voice of children in a choir*. (2015). *Audiology Communication Research*.